

TEIGIAMO SANTYKIO SU DOSTOJEVSKIO KŪRYBA PROBLEMA: VYDŪNAS

Margarita Varlašina

Vilniaus universitetas
Rusų filologijos katedra

*Profesorei Birutei Masionienei atminti**

Esame pašaukti darbams, svarbiems tik mūsų kaimelyje,
mūsų Katalonijoje, mūsų Velse, mūsų Slovėnijoje.

Czesław Miłosz

Vydūno asmenybė ir kūryba yra sulaukusi išskirtinio lietuvių literatūros ir kultūros tyrinėtojų dėmesio, tačiau į jų tyrinėjimo lauką nėra įtraukiami rusų literatūrą liečiantys aspektai. Pastaraisiais domėjosi tik rusų literatūros tyrinėtoja Birutė Masionienė, 1982 m. knygoje „Literatūrinių ryšių pėdsakais“ paskelbusi rusų rašytojo Fiodoro Dostojevskio kūrybos lietuviškos recepcijos klausimu straipsnį „F. Dostojevskis lietuvių kritikoje“. Šiame didžiąja dalimi faktografiniame ir deskriptiniame darbe mokslininkė pateikė ir itin glaustą kritinio Vydūno teksto analizę. Tad dabar naujai pateikiama Vydūno teigiamo santykio su Dostojevskio kūryba problemos sklaida yra tam tikra dalimi redescrptinė, pripažįstanti pagrindinių B. Masionienės išsakytų teiginių teisėtumą ir sykiu juos praplečianti bei papildanti. Analizės lauką sudaro du šaltiniai: kritinis Vydūno tekstas apie Dostojevskio kūrybą ir jį apžvelgiantis žymiai vėlesnis Masionienės straipsnis. Į abudu šiuos tekstus bandoma žvelgti iš istorinio nuotolio projekcijos, remiantis literatūrine hermeneutika ir sykiu taip atidžiai,

kaip tradiciškai literatūrologų yra skaitoma grožinė literatūra. Taip pat siekiama suaktualinti Vydūną, įtarpinti jo kritikos tekstą į dabartį, nes, kaip žinoma, tekstas yra *čia* ir *dabar* tik tada, kai skaitomas. Skirtingoms supratimo dalyvių žiūroms susidūrus, įvyko ir kūrybinė, interpretacinė Dostojevskio romanų plėtra.

Pagal turimus duomenis pirmasis lietuvių spaudoje plačiau savo nuomonę apie Dostojevskio kūrybą išsakė rašytojas ir filosofas Vydūnas¹ (tikr.: Vilhelmas Storosta, 1868–1953) jo paties leidžiamame žurnale *Darbūmetis*, unikaliame Pabaltijo regiono periodiniame almanacho tipo leidinyje – savotiškoje F. Dostojevskio *Rašytojo dienoraščio* lietuviškoje paralelėje². Atrodo,

* Birutė Baltrušaitytė-Masionienė (1940–1996) – rašytoja ir literatūros tyrinėtoja, profesorė, habilituota humanitarinių mokslų daktarė, **ilgametė Vilniaus universiteto Rusų literatūros katedros dėstytoja. (Redaktoriaus pastaba).**

¹ B. Masionienė, „F. Dostojevskis lietuvių kritikoje“, *Idem, Literatūrinių ryšių pėdsakais*. V.: Vaga, 1982, p. 42.

² S. Gaižiūnas, *Kultūros tradicijos baltų literatūroje: XX a. paralelės ir kontaktai*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 238–239.

kad Vydūnas buvo anuomet Lietuvoje ir vienintelis, paminėjęs šio rusų rašytojo jubiliejų³. Savo žurnalo 1921 metų ketvirto numerio skiltyje „Pasaulis“ šalia pasaulio problemų ir vietinių aktualijų aptarimo Vydūnas patalpino greta du straipsnius, skirtus pažymėti Europoje plačiai nuskambėjusiems jubiliejams: „Dante Alighieri“ – didžiojo italų poeto 600-sioms mirties metinėms, ir „F. M. Dostojevski“ – rusų rašytojo 100-sioms gimimo metinėms. Nors Dostojevskio jubiliejui skirtas straipsnis yra labai trumpas, vos dviejų standartinių lapų apimties⁴, Dantės jubiliejui – vos keturių⁵, tačiau jų gretinimas teikia papildomos medžiagos analizei. Kalbant apie Dostojevskii skirtą straipsnį, būtina konstatuoti jo savitumą – straipsnis parašytas vienos pastraipos stiliumi, nesegmentuotas į atskiras dalis, tai apsunkena adekvatų supratimą ir pagrindinių Vydūno išsakomų minčių iškelimą. Be to, straipsnis nepasirašytas, tačiau pagal išsakomas mintis, sintaksines konstrukcijas ir vartojamą leksiką galima neabejotinai jį atributuoti Vydūnui. Abudu minėtus Vydūno straipsnius palyginus, Dantei skirtas straipsnis netiesiogiai išryškina Dostojevskii skirto straipsnio ypatumus, padeda giliau atskleisti Vydūno santykį su Dostojevskio kūryba bei jo paties filosofinių pažiūrų savitumą, sykiu išryškindamas ir laiko ženklus, paskirą

³ R. Karmalavičius, „Elementarūs pagalvojimai apie Vydūno reikšmę mums ir mūsų sąmonei“, *Vydūnas lietuvių kultūroje*. Red. V. Bagdonavičius, V.: [Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas], 1994, p. 298.

⁴ [Vidūnas], „F. M. Dostojevski“, *Darbimėtis* 1921 Nr. 4, p. 25–26. Toliau šio Vydūno teksto nuorodos pateikiamos straipsnyje, skliausteliuose prie citatos įrašant *D* ir puslapį.

⁵ Vds [Vidūnas], „Dante Alighieri“, *Darbimėtis* 1921 Nr. 4, p. 22–25.

Lietuvos istorijos momentą ir jį atitinkanti nacionalinio identiteto tapsmo etapą.

Taip pat būtina pažymėti, kad šie du greta išspausdinti straipsniai sudaro apgaulingą iliuziją esą Vydūnas aksiologine prasme sugretino Dostojevskį su Dante. Todėl B. Masionienė ir parašė, kad Vydūno straipsnyje „Dostojevskis lyginamas su Dante“⁶. Tačiau būtent tokio gretinimo Vydūnas neatliko. Tai labai svarbu pažymėti, tiriant lietuviškos Dostojevskio kūrybos recepcijos klausimą: jei Vydūnas būtų sugretinęs Dostojevskį (ir sykiu jo kūrybą) su katalikybės poetu Dante ir jo viduramžių šedevru *Dieviškąja komedija*, vieninteliu taip išsamiai ir gyvai išreiškusiu katalikiškojo tikėjimo anapusinę – pragaras, skastyklą, rojus – vertikale, tai suponuotų kitokį pradinį šio rusų rašytojo lietuviškos recepcijos vaizdinį.

Iš tikrųjų Vydūnas Dostojevskio jubiliejui pažymėti skirto straipsnio pradžioje sugretino du rusų rašytojus – Dostojevskį su Tolstojumi: „Vieni jį vadina pirmuoju, didžiausiu Rusų rašytoju, kiti stąto jį šale Tolstojaus“ (*D*, 25). Tuo tarpu Dantės jubiliejui skirtame straipsnyje, taip pat pradžioje, Vydūnas italų poetą sugretino su didžiausiais skirtingų epochų ir tautų rašytojais: „Lįgaus garso ūra tiktai Hellēnū Homēras, Aischylos, Sofoklēs, Spānū Cervantes, Anglū Shakespearas, Vokietū Goethe“ (*D*, 22). Taigi abudu straipsniai pradedami bemaž vienodai – pastanga nustatyti aksiologinę konkretaus kūrėjo vietą

⁶ Б. Масионене, *Литература восточных славян (русская) и прибалтийских финнов (эстонская) в Литве*. Автореферат диссертации в форме научного доклада на соискание ученой степени доктора филологических наук, Вильнюс: Изд-во Вильнюсского университета, 1992, 36. Vertimas visų straipsnyje pateiktų citatų iš rusų k. – *M.V.*

literatūrinio proceso kontekste, tačiau vertybinės atspirties taškai yra skirtingi: Dantė įrašomas į pasaulinės literatūros korifėjų seką, o Dostojevskis – tik į nacionalinės (rusų) literatūros gretas. Vadinasi, Vydūno požiūriu, italų poetas ir rusų rašytojas nėra lygaus masto autoriai, bet kadangi juos abudu „pasaulis šiais metais atsimena“, tai jis kaip leidėjas turi priedermę pagerbti ir šį rašytoją: „Dostojevskis buvo gal didiausias savo tautos kankinīs ir reiškėjas. Reikia jį pagerbti“ (D, 26).

Tačiau, nors ir netiesiogiai aksiologine prasme, Vydūnas rado Dostojevskiiui vietą pasaulinio masto rašytojų gretose: „O šiais metais, kuriuose atsimename Italos poėto Dante, Dostojevskis mano akīse rodosi vis šale Dantės. Bet vis tik taip ilgai, kaip skaitai ‚Prāgarā‘“ (D, 26). Šis Vydūno išsakytos minties pavyzdys puikiai parodo Dostojevskiiui skirto straipsnio savitumą, kuriame neretai pirmu sakiniu mintis yra teigiama, o sekančiu sakiniu jį detalizuojama, paaiškinama, ir taip netiesiogiai atsiskaidoma pradiniu teiginiu išsakytos minties. O tai reiškia, kad iš tikrųjų abudu kūrėjai gretinami ne vertės, bet vien tik siužetinio panašumo konstatavimo požiūriu. Todėl Vydūnas, apibendrindamas Dostojevskio kūrybą rašė, kad „beveik visas gīvenimas, kurį jis mums rodo, īra gīvenimas pragare. Visas Rusijos žmoniū kantias jis supāsakoja. O taip gīvai, kad ir skaitītōjā kuone ītraukia ī tā prāgarā“ (D, 26). Tačiau Vydūnas net nemėgina bent kiek detaliuoti Dostojevskio romanų siužetų, nors *Dieviškosios komedijos* perpasakojimo pastanga užima net trečdalį Dantės jubiliejui skirto straipsnio apimties. (Tačiau tai ir suprantama: anuomet dar nebuvo Dantės po-

emos vertimo į lietuvių kalbą⁷. Bet taip pat dar nebuvo išverstas nei vienas Dostojevskio kūrinys.) Dantės jubiliejui skirtame straipsnyje Vydūnas akcentavo didžiojo toskaniečio poemos *sub specie aeternitatis* ašį bei savo paties pasaulėjautai atliepantią „Visumos atjautimą“, žmogaus laipsniško sudvasinimo idėją. Dostojevskiiui skirtame straipsnyje Vydūnas suglaudė tik akivaizdžiai matomą siužetinį savitumą, neižvelgęs šio rašytojo talento galios pakilti nuo įprasto lokalaus vaizdinio iki bendražmogiško, pasaulinio lygmens, o bendras visumos suvokimas užkirto kelią meninės raiškos analizei. Tačiau tai nebuvo vien tik Vydūno suvokimo ypatybė. B. Masionienė, apžvelgdama kelių pirmųjų XX a. dešimtmečių lietuviškos kritikos Dostojevskio kūrybos recepciją, konstatuoja, kad visi lietuviai, rašę apie Dostojevskį ir jo kūrybą, akcentavo „rusiškus rašytojo ypatumus, jo mąstymo specifiškumą, ypatingai nesigilindami į jo meninio pasaulio gilumą“⁸. Mokslininkė teigė, kad „pradinio susipažinimo su rašytoju studijoje tai buvo dėsninga“⁹. Ši išvada Vydūno atžvilgiu atskleidžia tik dalį tiesos.

Vydūnas išvardija jo skaitytus Dostojevskio kūrinius, gal net kiek atsainiai: „Veikalu – du *Raskolnikoff*¹⁰ ir *Broliai*

⁷ V. Kubilius, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, V.: Vaga, 1983, p. 207.

⁸ Б. Масионене, «Творчество Ф. Достоевского в контексте литовской литературы XX века», *Literatūra 33(2): Вопросы литовско-славянских (русских) литературных связей*, Вильнюс: Изд-во Вильнюсского университета, 1992, с. 23.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Tokia antrašte buvo paskelbtas į vokiečių kalbą išverstas romanas *Nusikaltimas ir baismė*. Žgt.: В. В. Дудкин, К. М. Азадовский, «Достоевский в Германии (1846–1921)», *Литературное наследство*, Москва: Наука, 1973, т. 86, с. 659.

Karamasoff Vokietiu vertimo. Esu berods ir kelis mažus jo veikalus skaites“ (D, 26). Dėl pastarosios frazės B. Masionienė darė prielaidą, kad tai buvo „tikriausiai <...> *Užrašai iš Mirusiųjų namų*“¹¹. Ši prielaida nėra privalomai teisinga, nors gali būti ir visa įmanoma, nes pastarasis kūrinys į vokiečių kalbą buvo išverstas, palyginus su romanais, žymiai anksčiau, 1864 metais¹². Tačiau kadangi pats Vydūnas jo nemini, tad tolimesnius svarstymus grįšime tik dviejų Vydūno paminėtų romanų – *Nusikaltimas ir bausmė* ir *Broliai Karamazovai* – medžiaga. Svarbu tik priminti, kad pats Dostojevskis 1863 metų laiške Nikolajui Strachovui, rašydamas apie romano *Lošėjas* sumanymą, palygino *Užrašus iš Mirusiųjų namų* su pragaru: „O čia savotiško pragaro, savotiškos katorginės ‚pirties‘ aprašymas“¹³, kad savo tėvynėje Rusijoje jis buvo vadinamas „naujuoju Dante [o Vokietijoje – „rusų Dante“. – M.V.], kuris nusileido į pragarą tuo baisesnį, nes jis egzistavo ne poeto vaizduotėje, bet tikrovėje“¹⁴. Atrodo, Vydūnas žinojo apie dramatišką Dostojevskio likimą ir jo katorgininko dalią. Regis, būtent taip reikia suprasti Vydūno ištara apie Dostojevskį,

¹¹ B. Masionienė, „F. Dostojevskis lietuvių kritikoje“, *Idem, Literatūrinių ryšių pėdsakais*, V.: Vaga, 1982, p. 43.

¹² Iš viso tiražo tebuvo nupirkta 150 egzempliorių. Pratešiant Masionienės prielaidą, galima galvoti, kad, gal būt, Vydūnas buvo perskaitęs į vokiečių kalbą išverstus Dostojevskio apsakymus (1886). – В. В. Дудкин, К. М. Азадовский, «Достоевский в Германии (1846–1921)», с. 660.

¹³ Ф. М. Достоевский, «Письма 1860–1868», *Идем, Полное собр. соч. в 30 т.*, Ленинград: Наука, 1985, т. XXVIII, кн. 2, с. 51.

¹⁴ А. П. Милуков, «Федор Михайлович Достоевский», *Достоевский в воспоминаниях современников*. В 2-х т., Москва: Худ. литература, 1990, т. 1, с. 275.

kad „jis, gal kaip niekas kitas, parodo Rusū kankyklą, Rusū žmones su visu jų vargu ir visais juos kankinantiais velniais“ (D, 26), turėdamas omenyje ne tik socialinį rusų visuomenės gyvenimo aspektą. Taip pat reikia pastebėti, kad Dostojevskis buvo skaitęs Dantės *Dieviškąją komediją* (Dmitrijaus Mino poemos vertimas Rusijoje buvo išspausdintas dalimis 1853, 1874, 1879 metais¹⁵), kuri turėjo įtakos Dostojevskiui romanui *Broliai Karamazovai* sumanyti. Romane yra aliuzijų į Dantės kūrinį, tad atrodo, kad autorius sąmoningai parinko *БК (Братья Карамазовы)* abreviatūrą, lygiuodamasis į rusišką poemos pavadinimą (*Божественная комедия*). Tikėtina, kad Dostojevskis žinojo ir pirmoje XIX a. pusėje dantologijoje pirmavusią vokišką tyrinėjimo tradiciją¹⁶.

Savo straipsnyje Vydūnas vienu sakiniu užsiminė ir apie rusų rašytojo kilmės problemą: „Sąko, Dostojevskis būtų paeinąs iš Lietuvių“ (D, 26). Tai buvo Vydūno reakcija į 1920 metais Miunchene paskelbtoje Liubovės-Aimée Dostojevskajos knygoje *Dostojevski geschildert von seiner Tochter* išsakytą teiginį esą jos tėvas, rašytojas Fiodoras Dostojevskis, buvo ne rusas, o lietuvis. Knygos autorė beveik maniakiškai piršo skaitytojui mintį apie „normandiškai lietuvišką“ Dostojevskių giminės kilmę, paremtą, be kita ko, ir 1917 m. Ženevoje išleista Vydūno studija *La Lituanie dans le Passé et dans de Présent*¹⁷. Vydūnas, net

¹⁵ А. А. Асоян, «Почтите высочайшего поэта... [Судьба «Божественной комедии» Данте в России]». Москва: Книга, 1990, с. 19.

¹⁶ Ibidem, с. 10.

¹⁷ Aimée Dostojevskaja, *Dostojevskis dukters akimis* (Iš vokiečių k. vertė R. Rybelienė), V.: Margi raštai, 2007, p. 9, 12 ir kt.

nesvarstęs Dostojevskio lietuviškumo galimybės, nukirtęs ją vienu kirčiu – „Niekotai nereikia“ (D, 26), – atmetė Dostojevskio kilmės problemą kaip nereikšmingą, teigdamas pirmenybę kūrybinės vertės klausimui. O pastarasis jam buvo susijęs su tautiškumo problema ir tautinės dvasios įtvirtinimu. Vydūnai svarbiausia buvo tik tai, kad savo esme šis rašytojas buvo giliai rusiškas: „Bet nėra tat, apie ką jis kalba, apskritai prągaras, bet atskirasis Rusų tautos prągaras“ (D, 26). Nes, vėlesniu Vydūno aiškinimu, „ne vien kalbos vartojimas parodo rašytojo tautą, bet ir visa, ką jis rašo“, nes „raštas kaip tik atspindina tautos gyvybę, tautos galias <...>, tautos ypatybę, jos gyvybės laipsnį ir padėtį“¹⁸, jos mąstymo ir meninės raiškos specifiškumą: „Kiekvienos tautos vaikai mano savo būdu. Jie savaip žiūri į gyvenimą, atvaizduoja ir supranta jį visai saviškai“¹⁹. Tai yra, Vydūnas menininko individualumą sutapatina su tautos individualumu. Tokį supratimą Vydūnas išsako ir kalbėdamas apie Dostojevskio kūrybą: „Tautos raštija ir jos gūvenimas yra tik du to paties daliko, tos patios esmės reiškiniu“ (D, 26).

Į savo straipsnį, skirtą Dostojevskio jubiliejui pažymėti, Vydūnas įterpia svarstymus apie natūralizmą. Būtina pažymėti šio intarpo dėsningumą: vokiškoji Dostojevskio kūrybos recepcija tiesiogiai susijusi su šios literatūrinės krypties užgimimu Vokietijoje, – ir tai liudija Vydūną skaičius

¹⁸ Vydūnas, „Rašytojas ir tauta“, *Idem, Raštai*, V.: Mintis, 1992, t. 3, p. 241–243.

¹⁹ Vydūnas, „Tautos gyvata: Filosofiški-sociologiški aiškinimai“, *Idem, Raštai*, V.: Mintis, 1990, t. 1, p. 238. Toliau Vydūno tekstų nuorodos pateikiamos straipsnyje, skliausteliuose prie citatos įrašant *Raštų (R)* tomą ir puslapį.

vokiškąją kritiką apie Dostojevskio kūrybą. Natūralistams rusų rašytojas buvo jų naujojo meno sąjungininkas, jie akcentavo jo realizmą (kurį suprato kaip tikrovės kopijavimą) ir psychologizmą. Jų dėmesį prikaustė romanas *Nusikaltimas ir baismė* (taip pat ir *Užrašai iš Mirusiųjų namų*), socialiniai ir psichologiniai jo aspektai, kurie iš tikrųjų ir buvo sukurti sekant rusų natūralinės mokyklos tradiciją. Vokiečių natūralistus sudomino Raskolnikovo kaip nusikaltėlio psichologija, *antžmogio* idėja, nes jų manymu, Dostojevskis pateikė naujojo, šiuolaikinio žmogaus formulę. Tačiau Vydūnas išeliminuoja rusų rašytoją iš natūralizmo dėl jo veikalų „įpatingo žmoniškumo pagrindo“ (D, 25), kuris betgi jo požiūriu yra sunkiai įžvelgiamas: „Berods jo žmoniškumas kažikur toli randasi, kaip už debesų dangus, kurs tiktai kartais matomas“ (D, 25). Šios minties pradinė dalis („įpatingas žmoniškumo pagrindas“) leido B. Masionienei daryti išvadą, kad „Vydūnas įžvalgiai pastebėjo du svarbius F. Dostojevskio kūrybos momentus: kančių kupiną gyvenimą ir humanistinį patosą“²⁰. Humanizmo nuopelnams priskiriame žmogaus kaip socialinės vertybės suvokimą ir pastangą padėti labiausiai paramos reikalingiems visuomenės sluoksniams. Būtent tai ir mėgino sužadinti savo skaitytojų sąmonėje Dostojevskis – atgaivinti etinį žmogaus sąmonės potencialą. Žmoniškumas yra ir „pagrindinė Vydūno filosofijos sąvoka ir problema“²¹. „Žmogus tegali

²⁰ B. Masionienė, „F. Dostojevskis lietuvių kritikoje“, p. 43.

²¹ V. Bagdonavičius, „Būti tautoje aiškia žmoniškumo apraiška“, *Vydūnas lietuvių kultūroje*. Red. V. Bagdonavičius, V.: [Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas], 1994, p. 6.

gimti iš žmoniškumo“, – rašo Vydūnas, – „<...> [kuris. – *M.V.*] pareina iš sąmonybės srities“²², o savo laikmečio visuomenėje jis jau išvelgė vis labiau išgalint „lygias žmoniškas tiesas ir lygią vertybę“ (*R*, 1, 217). Tačiau ar Vydūnas iš tikrųjų pastebėjo Dostojevskio humanizmą, labai sunku vienareikšmiškai teigiamai tvirtinti. Tikrai tai, kad humanistinis Dostojevskio kūrybos patosas remiasi *kančia* ir *pagaila*. Šių dviejų lietuviškų skirtingų reikšmių leksemų atitikmuo rusų kalboje yra vienašaknė leksema, skylanči į skirtingas semantines reikšmes: *страдание* ir *сострадание*. Rusams šių leksemų derinys įprasmina liaudišką stačiatikybės sampratą. Dostojevskio humanizmas yra religinio pobūdžio, jis remiasi tikėjimu žmogumi, jo gebėjimu įveikti nuopuolį ir prisikelti. Pasak VI. Solovjovo, Dostojevskiui tikėti žmogumi „reiškia pripažinti jame tą jėgą ir tą laisvę, kuri jungia jį su Dievu“²³. Žmogaus gyvenimas Dostojevskio kūryboje dramatiškas, protarpiais tragiškas, jį beveik visuomet lydi *kančia*, o *pagaila* (ir *meilė*) yra būtina kaip *kančios* atsvara. Dostojevskis žmoniškumą, žmogaus gebėjimą pagailėti, atjausti kitą, humaniškumą teigia esant ne luomo ar klasės viduje tarpstančią sąvybę, bet būdingą žmogui nepriklausomai nuo jo socialinės padėties²⁴. (Vydūnas taip pat pripažįsta savaiminę individo vertę: „Nėra jokio vertesnio dalyko už patį žmo-

gų“ (*R*, 1, 192), iškelia bendražmogiškąją gailėstingumo reikšmę: „Pagaila esanti žmogaus <...> žymis“²⁵.) Tad ir Dostojevskio herojus dvarininkijos luomo atstovas Dmitrijus Karamazovas, katrogos darbams nuteistas neteisingai, priima paskirtą bausmę, vedamas kylančių iš dvasios gelmių postūmių, pakylėtas idėjos atpirkti visų nuodėmes – nelyginant Kristus. Dar apklausos metu susapnuoto sapno įtakoje, įaudrintas pagailos jausmo, šis Dostojevskio herojus priima „apkaltinimo ir viešos nešlovės *kančią*“²⁶, norėdamas atkentėti už visus, atkentėti už „vaikiuką“, ir – per *kančią* – apsisvalyti: jo širdis „išsiliepsnoja <...> ir veržiasi <...> į naują viliojančią šviesą“ (*BK*, 2, 192). Tai vidujinė dvasinio nušvitimo būseną, išvaduojanti Dmitrijų Karamazovą iš jo senojo *aš* su visomis jo aistromis ir geiduliais gniaužtų, ir vedanti herojų link naujo gyvenimo, kupino harmonijos su pačiu savimi ir su pasauliu. Rašytojo epigrafui paimtų Evangelijos eilučių apie kritusį žemėn ir „apmirusį“, ir davusį „gausių vaisių“ kviečių grūdą (*Jn* 12, 24) pasakojimo prasmė romano „Broliai Karamazovai“ kontekste yra tokia: puolęs žmogus gali atgimti tik stojęs akistaton su savo paties sąžine, nugalėjęs savo ydas ir apsisvalęs per *kančią*. Vydūno išpažintame pietizme tikintysis taip pat, „perėjęs švarinimosi *kančias* – atsiskyrėliškumą, lytinį susilaikymą, blaivybę, savitvartos ir susirinkimo teismo kaltinimus, nugyvenęs ne

²² Vydūnas, „Mūsų uždavinys“, *Idem, Raštai*, V.: Mintis, 1990, t. 1, p. 105.

²³ Вл. Соловьёв, «Три речи в память Достоевского», *Idem, Сочинения в 2-х т.*, Москва: Мысль, 1990, т. 2, с. 314.

²⁴ М. Бachtin, *Достоевский поэтики проблемы*. Iš rusų k. vertė D. Mitaitė, V.: Baltos lankos, 1996, p. 122.

²⁵ Vydūnas, „Pagaila“, *Idem, Raštai*, V.: Mintis, 1992, t. 3, p. 186.

²⁶ F. Dostojevskis, *Broliai Karamazovai*. Iš rusų k. vertė M. Miškinis, V.: Vaga, 1986, t. 2, p. 193. Toliau šio romano citatų nuorodos pateikiamos straipsnyje, skliausteliuose įrašant sutrumpintą romano pavadinimą (*BK*), tomą ir puslapį.

afišuotos, o vidinės doros diktuotą gyvenimą, <...> [ir. – M.V.] tokiu būdu ‚apsišvarinęs‘ <...>, tampa atviras ‚tikrajam tikėjimui‘²⁷. Dostojevskio humaniškumas remiasi Idealaus Žmogaus – Kristaus – provaizdžiu; apie tai jis rašė garsiajame laiške apie „savo tikėjimo simbolį: „Šis simbolis labai paprastas, štai jis: tikėti, kad nėra nieko gražesnio, gilesnio, simpatiškesnio, protingesnio, didvyriškesnio ir tobulesnio už Kristų, ir ne tik nėra, bet su pavydžia meile sau sakau, kad ir būti negali“²⁸. Panašiai Kristų suvokė ir Vydūnas: „Jėzus yra pasaulyje ypatingas, gyvas veiksnys, kurs iš dvasios gelmių pasiekia žmogaus sielą, kuomet toji tose gelmėse sąmoningai pastoja“²⁹. Vydūno pastebėjimu, „Išganytojas žmoniškumo galią pasaulyje žymiai sustiprina“³⁰. Atrodytų, minėtieji lietuvių filosofo ir rusų rašytojo pasaulėjautos atitikimai turėtų suponuoti Vydūno nors dalinį Dostojevskio kūrybos supratimą.

Tačiau Vydūnas žvelgė į Dostojevskio meninį pasaulį kaip į įprastą Europos socialinio-psichologinio romano pasaulį, kuriame veikėjų charakterį ir likimą nušviečia vieninga ideologinė autoriaus pozicija arba, tariant kitaip, Dostojevskio kūryba buvo Vydūno monologiškai suvokta kaip „objektinis pasaulis, susijęs su viena ir vieninga autoriaus sąmone“³¹. Svarstant Dos-

tojevskio meninio pasaulio ypatumus, iš tikrųjų neužtenka įprastinio siužetinių ir psichologinių jungčių sąryšingumo supratimo, nes Dostojevskio kūryba neišsitenka XIX amžiaus Europos romanams taikomų schemų, kuriuose veikėjai ir siužetas yra vieno, autorinio, mąstymo ribose. Tai kita meninė sistema, turinti savo estetinę ir etinę vertę, kurią šiek tiek vėliau nei buvo parašytas Vydūno straipsnis, tačiau tame pačiame dešimtmetyje rusų filosofas ir literatūrologas Michailas Bachtinas įvardijo polifonijos ir karnavalizacijos terminais³². Polifoninio romano struktūra leido Dostojevskiiui įgyvendinti naują meninę poziciją – autoriaus ir herojų dialogą, išreikštą visa kūrinio architektonika. Bet Vydūnas Dostojevskį, originalios ir novatoriškos polifoninės formos romano autorių, traktuoja tradiciškai – kaip „galingą epiką, gyvą vaizduotoją“ (D, 25). Tuo tarpu Bachtinas pastebėjo, kad Dostojevskio talento galiai „girdėti ir suprasti visus balsus iš karto ir vienu metu“³³ prilygo tik Dantė. Daugiabalsis Dostojevskio romanų sociumas yra žmoniškumo raiškos, jos išbandymo laukas, o sykiu – ir laisvėjimo, dvasinio tobulėjimo terpė. Todėl ir „niūrus Dostojevskio kūrinių koloritas neturi mūsų trikdyti: juk tai ne paskutinis jų žodis“³⁴. O tai reiškia, kad analizuojant Dostojevskio romanus, privalu peržengti jų avantiūrinę detektyvinę fabulą ir išiklausyti jų meninį pasaulį kaip vientisą ir nedalomą visetą, kuriame organiškai susilydė aukšta

²⁷ H. Arnašius, „Vydūno pietistinės šaknys“, *Iydūnas lietuvių kultūroje*, p. 37–38.

²⁸ Ф. М. Достоевский, «Письма 1832–1859», *Idem, Полное собр. соч. в 30 т.*, Ленинград: Наука, 1985, т. XXVIII, кн. 1, с. 176.

²⁹ Vydūnas, „Pasaulio supratimas ir tikyba“, *Idem, Raštai*, V.: Mintis, 1992, т. 3, p. 113.

³⁰ Vydūnas, „Sąmonė“, *Idem, Raštai*, V.: Mintis, 1990, т. 1, p. 537.

³¹ M. Bachtin, *Dostojevskio poetikos problemos*, p. 13.

³² М. М. Бахтин, *Проблемы творчества Достоевского*, Ленинград: Прибой, 1929.

³³ М. Bachtin, *Dostojevskio poetikos problemos*, p. 45.

³⁴ Ibidem, p. 198.

ir žema, sakralu ir profaniška, amžina ir laikina, – Biblijos tekstai ir smuklės scenos, agiografija ir laikraštinė kronika. Tuo tarpu Vydūnas Dostojevskio romanuose išvelgė tik vienpusę niūrios tikrovės dokumentiką: „tematau jo žmones vargstantius prągare“ (D, 26).

Tai susiję su Vydūno menininkui keliama uždavinių supratimu, kurį jis išsako straipsnyje, netiesiogiai pasirėmęs Dantės pavyzdžiu: „Didis menininkas savo veikalu gąli stumti į pat prągaro dugną, bet vis ir iš jo iškelti“ (D, 25). Bet juk ir Dostojevskis, nutrenkdamas savo herojų į patį žmogiškosios egzistencijos pragaro dugną – Raskolnikovo įvykdyta žmogždystė – atskleidžia, kad gali būti ir tokia asmens tobulėjimo vertikalė – nuodėmė, jos suvokimas, atgaila (ta pati pagaila, tik tai pačiam sau), – kuri neišvengiamai atves šį herojų į naują, sąmoningai tikrą, etiškai teisingą gyvenimą. Dostojevskio kūrybos tyrinėtojai dažnai skeptiškai vertina romano pabaigoje ne itin aiškiai išskleistą tokio gyvenimo perspektyvą, pamiršdami, kad epilogas atitinka evangelinę mintį: „nes tamsa traukiasi, o tikroji šviesa jau šviečia“ (1Jn 2, 8). Dostojevskio herojus tampa tikru žmogumi tikrai per savo sąžinės išbandymą. Būtent taip romane *Nusikaltimas ir bausmė* Dostojevskis išskleidė savo įsitikinimą, kad žmogus vis tiek prisikels ir atgims aukštesnio žmoniškumo dvasia. Dar 1862 metais Dostojevskis pripažino, kad Victorio Hugo kūryboje išsakyta mintis apie puolusio žmogaus pri(si)kėlimą yra pagrindinė XIX šimtmečio meno idėja³⁵.

³⁵ Ф. М. Достоевский, «Статьи и заметки 1862–1865», *Idem, Полное собр. соч. в 30 т.*, Ленинград: Наука, 1980, т. XX, с. 28.

Treji metai vėliau paskelbto romano *Nusikaltimas ir bausmė* pagrindinė siužetinė gija savo esme yra Evangelijos sūnaus paklydėlio epizodo transformacija XIX amžiaus dvasia. Dostojevskio įsitikinimu, puolusį žmogų, Raskolnikovą, peržengusį gėrio ir blogio ribą, prikelti gali tik jis pats, tik jo paties sąžinė, jos kančios: „napoleoniškai“ Raskolnikovo idėjai pasipriešina jo paties sąžinė, kuriai „racionalusis“ jo nusikaltimas tampa nuodėme, vidujinės, dorovinės tiesos pažeidimu, – ir todėl *Nusikaltimą ir bausmę* galima traktuoti kaip sąžinės romaną. Dostojevskio supratimu, ypatingai gilus dvasinis išgyvenimas, sukrečiantis visą žmogaus esybę, apnuogina jį prieš jo paties sąžinę ir galiausiai atverčia Dievop. Daug vėliau ir savo *Rašytojo dienoraštyje* Dostojevskis, pasibaisėjęs Džunkovskių byla, publicistiškai atvirai iškelia „nuosavos sąžinės teismo“³⁶ svarbą. (Vydūnas taip pat iškelia sąžinės reikšmę, pabrėždamas jos „viešumą“: „Sakoma, sąžinė bundanti. Bet garsesnis balsas apie tai, kas žmogui pridera, skamba iš kitų žmonių“ (R, 1, 498). Jis, kitaip nei Dostojevskis, manė, kad „sąžinės balsas širdyje neturi tiek priverčiančios galios kaip „viešoji sąžinė““ (R, 1, 498). Tuo tarpu Dostojevskio herojai tikrina savo žmogiškąją esmę kovoje su savimi ir su aplinka, o jo romanuose žmogaus likimo vientisumą sugriaunančios idėjos, svajonės, sapnai ar beprotystė padeda atsiskleisti kitokioms, nepažintoms, giluminėms asmens ir gyvenimo galimybėms. Bet juk ir pats Vydūnas tvirtina, kad „gyvenimas yra kelionė

³⁶ Ф. М. Достоевский, «Дневник писателя за 1877 год», *Idem, Полное собр. соч. в 30 т.*, Ленинград: Наука, 1983, т. XXV, с. 188.

tobuluman³⁷, kad reikia, jog „žmogus save ištirtų, save lig giliausių asmenybės gelmių išmėgintų ir galutinį slėpinį susirastų“³⁸. Tačiau Dostojevskio romanai, pasak Vydūno, yra tik „silpnas klajojimas, verkšlenimas, girtâvimas, plepêjimas, pasirîžimas ir naujas suklypimas ir kaŒin-ko dâr mâtome visokiuose paveiksluose“ (D, 26). Galima spėti, kad tie „paveikslai“ – tai skandalingos Dostojevskio romanų siužetines situacijos bei provokuojantis moralinis herojų eksperimentavimas, tai, kas net ir dabar dažnai kritikų suvokiama kaip „netikra“, „nepagrîsta“, tad ir „nereikalinga“. Dostojevskio kûrybos neigimą Vydūnas motyvuoja tuo, kad „nêra juose didios tikîbinês išminties ir gâlios. Nemanîta, kad reikia kalbêti vien apie îdêâlâ gîvenimâ, apie îdêâlius žmones“ (D, 26). Taigi kûrinys Vydūnui yra gyvenimo paŒinimo tekstas, priemonê, tiesiogiai teikianti patarimus ar sektinus pavyzdžius („îdêâlius žmones“): rašytojas turi padêti žmogui realizuoti turimâ dvasinê potencijâ, rodydamas jam tinkamiausius pavyzdžius. Nors visų geriausiai, Vydūno manymu, jei žmogus bûtų tobulas pats savaime: „reikia pirma šventu bûti, tada išmintis randasi savaime“ (R, 2, 40). (Analogiška mintis Dostojevskiiui vienu metu taip pat atrodê patraukli. Tokî sumanymâ jis realizavo romane *Idiotas*, nors ir suvokê uŒdavinio sudêtingumâ: „sunkiau <...> nieko nêra pasaulyje, o ypaç dabar“³⁹. Tik jau rašydamas romanâ,

Dostojevskis suprato, kad jo žemiškojo šventojo „kunigaikščio Kristaus“ projektas negyvybingas: skaistus, dvasiškai tyras, nors romano pradžioje ir iŒvalgus kitų žmonių atŒvilgiu, Myškinas pasmerktas psichiškai palûžti, nes jo esybê sterili nuo gyvenimiškos, individualios, vidinês blogio ir gêrio kovos, nes jis niekuomet nêra patyrêš tokios kovos kançios. Šio romano niûriausias Dostojevskio kûryboje meninis pasaulis suŒlugdo Myškina, neturintî blogio îveikos patirties savyje. Taip Dostojevskis atskleidžia idêjos „reikia pirma šventu bûti“ visiškâ krachâ.) Vydūnas-filosofas netinkantî bûti pavyzdžiu žmogû, kuris „tautos gyvenime yra tikras pavojus“, aprašo taip, lyg nukopijuotų jî nuo kokio nors itin „dostojevskiškojo“ personaŒo:

„Neharmoningas žmogus yra nerimtas ir neramus. [...] Visur jis todêl kliûva ir grimsta. Jo reiškiniai yra Œiaurûs, net Œiurkštûs. Viduje jam visokie jausmai ir geismai tik velte veliasi. Vienas briaujasi pirmyn uŒ antrojo. Ir paçiam žmogui retai teŒinama, kas norêtina ir veiktina. Viskas drumstu, neaišku, tamsu. [...] Jêgos trankosi ir nusiblaško. [...] Paprastai neharmoningi žmonês tik moka griauti, bet ne statyti“ (R, 1, 215).

Ir bene tik vienam Dostojevskio herojui – AlioŒai Karamazovui – tiktų apibendrintas vydûniškojo harmoningo žmogaus „didybês reiškinių“ aprašymas, pagal kurî dvasingumas žmoguje reiškiasi jo išmintingumu, subtilia intuicija, dorumu, laisva valia, saŒine, religiniais jausmais, „meile, skaistybe, kantrybe, teisingumu“ (R, 2, 34–53), mokêjimu nugalêti savajî egoizmâ ir aukotis kitų labui. Anot Vydūno, „vidaus harmonija yra dora“ (R, 1, 216), „patsai žmoniškumo vainikavimas“ (R, 1, 495). Vydūnas netgi apie save rašê susikrimtêš,

³⁷ Vydūnas, „Žmonijos kelias“, *Idem, RaŒtai*, V.: Mintis, 1991, t. 2, p. 99.

³⁸ Vydūnas, „Slêpiningoji žmogaus didybê“, *Idem, RaŒtai*, V.: Mintis, 1991, t. 2, p. 12.

³⁹ Ф. М. Достоевский, «Письма 1860–1868», *Idem, Полное собр. соч. в 30 т.*, Ленинград: Наука, 1985, т. XXVIII, кн. 2. с. 241.

kad jis pats „ne visumet žmonėms parodęs vienat tai, kaip vengti blogą ir piklą <...>, gal dažnai nedavęs esmi tik geriausąjį paveikslą“ (R, 1, 187). Tuo tarpu Dostojevskio romanai nėra gyvenimo pavyzdžiai, jie orientuoti į žmogaus sąmoningumą, į ateitį, į viltį, į moraliai tobulo žmogaus perspektyvą, arba, tariant M. Bachtino žodžiais, jo romanuose atsiskleidžia, kad „nieko užbaigto pasaulyje dar neįvyko, paskutinis pasaulio žodis ir paskutinis žodis apie pasaulį dar nepasakytas, pasaulis atviras ir laisvas; dar viskas priešaky ir visada bus priešaky“⁴⁰. Tuo tarpu Vydūnas, kuris taip pat, kaip Bachtinas, matė, kad „pasaulis nėra kurtas, užbaigtas, bet nuolatai kuriamas“, kad „pasaulis yra gyvenimas, kurs be paliovos virsta kitoks“ (R, 1, 228), nesugebėjo to išvengt Dostojevskio romanuose. Dostojevskio kūrybos *atviro pasaulio* principas įgalino rašytoją per senųjų moralinių nuostatų žlugimą naujame finansinių išteklių pasaulyje išryškinti ir atskleisti prieštarinę bei dar iki galo nesuformuotą, neužbaigtą, netobulą žmogaus prigimtį. Dostojevskio supratimu, pasaulyje esantis blogis susaistytas su blogiu pačiame žmoguje ir yra jo nuodėmingos valios pasekmė. Tačiau rusų rašytojas nei viename konkrečiame jo kūrybos pasaulyje esančiame žmoguje nenuneigia apriorinio žmoniškumo, dvasinės žmogaus esmės. Vydūnas, kaip ir Dostojevskis, supranta, kad ir „žemasis žmogus jaučiasi galintis vienaip ar antraip pasielgti“ ir kad šitas jausmas yra „pirmasis, pradinis laisvos valios reiškiny“⁴¹, kuris „priklauso aukštesnės Visumos sričiai“ (sąžinei) (R, 2,

⁴⁰ M. Bachtin, *Dostojevskio poetikos problemos*, p. 197.

37–39). Vydūnas neignoruoja nei žmogaus prigimties, nei jo būties dvilypumo: Vydūnas-filosofas supranta, kad „žmoguje susitinka dvi srovės – viena iš apačios, antra iš aukštybės, dvi galybės – viena gamtiška-materinė, antroji dvasinė-sąmoninga“ (R, 2, 34), Vydūno-rašytojo dramose vyksta kova tarp gėrio ir blogio, kuri, tiesa, „nėra nei amžina, nei žūtbutinė“⁴¹. Tačiau, nepaisant žmogiškosios dvasios prieštaravimo suvokimo, Vydūnui netobulas, dvilypis Dostojevskio herojus buvo nepriimtinas, nes neatitiko lietuvių menininkui keliamų uždavinių – svetimos kultūros kūrinių įtarpinimą, kaip žinoma, apsprendžia priimančios literatūros poreikiai ir raidos ypatumai.

Lietuvų literatūros savitumui, jai keliamiems uždaviniams XX a. pradžioje įtakos turėjo politinė šalies situacija, krašto pavergimas. Praėjus metams po spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo Didysis Vilniaus seimas (1905) pašaukė lietuvių kultūrą tiesti dvasinius pamatus Lietuvos valstybingumui. Tai sustiprino lietuvių menininkų pasiryžimą eiti savo keliu, pasitikėti vien savo jėgomis, kratytis bet kokios svetimos kultūros įtakos, diegiant, kaip ir pirmiau, XIX a., lietuvių, katalikų, dorą. Tad ir pirmaisiais XX a. dešimtmečiais „tauta išliko pagrindinė mąstymo kategorija, kaip ir draudžiamosios spaudos laikais“⁴². To meto lietuvių literatūroje vyravo „du motyvai: atgaivinti kalbą, priešinant rusifikacijai ar sulenkėjimui; įdiegti

⁴¹ V. Mykolaitis-Putinas, „Vydūno dramaturgija“, *Idem, Raštai*, V.: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1969, t. 10, p. 341.

⁴² V. Kubilius, *XX amžiaus literatūra: Lietuvių literatūros istorija*, V.: Alma littera, 1995, p. 70.

tautinį susipratimą⁴³, taip pat buvo sprendžiamas klausimas, kurion pusėn – Rytų ar Vakarų – reikėtų orientuotis. Greta dar *Aušros* ir *Varpo* leidimo metais išryškėjusios romantizmo ir realizmo priešpriešos pasireiškė ir naujos tendencijos: impresionizmas, neoromantizmas, estetizmas, simbolizmas, o literatūros kritika, spręsdama klausimą, kas yra literatūra, dalinosi į dvi stovyklas: vieni – už realizmo literatūrą kaip tikrovės keitimo ir tobulinimo įrankį, kiti – už modernią literatūrą kaip savarankią meninio žodžio struktūrą (J.A. Herbačiauskas, S. Kymantaitė-Čiurlionienė; prie pastarųjų lietuvių literatūros atnaujinimo ideologų priskiriamas ir Vydūnas⁴⁴). Dauguma to meto kūrinių buvo realistinės raiškos, neretai autoriai rašė „eklektiškai, pajungdami formą turiniui“⁴⁵. Tikrai labai originalus ir modernus⁴⁶ anuomet Vydūnas, kurio meninės kūrybos stilistika atspindėjo stiprią Vakarų kultūros įtaką, neigė „negyvą daiktingumą“ (*R*, 1, 477), realistinį meną, nors puoselėjo auklėjamąją realybę keičiančią literatūros funkciją. Tautinio idealizmo literatūra (Vydūnas, Vaižgantas, Krėvė) tęsė dar 1883 m. *Aušros* pradėtą lietuvių tautinės savivarbos ir krašto meilės bei kultūrinimo programą bei tam tikrą dalimi – *Varpo* programą („lietuviai turi pasitikėti tikta savo jėgomis“), tad jie kūrė idealius tautinio charakterio ir tautinės būties pavidalus. Tauti-

⁴³ B. Ciplijauskaitė, „Tautinis sąmoningumas ir universalios estetika pirmaisiais XX amžiaus dešimtmečiais Lietuvoje“, *Idem, Literatūros eskizai*, V.-K.: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1992, p. 111.

⁴⁴ A. Jurgutienė, *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo. [Lietuvių neoromantizmo pradininkų estetinė mintis]*, V.: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 12, 243.

⁴⁵ B. Ciplijauskaitė, „Tautinis sąmoningumas ir universalios estetika ...“, p. 110.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 115.

nio idealizmo rašytojai, taigi ir Vydūnas, užmezgęs pirmame XX a. dešimtmetyje glaudesnius ryšius su Lietuva, vadovavosi nuostata, kad reikia semtis iš „tautiško įkvėpimo šaltinio“ (S. Čiurlionienė), iš „to gyvo Šaltinio“ (J.A. Herbačiauskas), kad tautos kultūrinė atmintis turi gręžtis į didžios senovės laikus ir gyvybinės jėgos prisipildyti iš dvasinių vertybių klodų, kurių dar „nebuvo palietusi jokia svetima įtaka“ (Vaižgantas). Tuo pačiu tautinio idealizmo rašytojai vadovavosi dar iš XIX a. pradžios paveldėtomis opozicijomis *sava–svetima* ir *sektina–atmestina*. Šios opozicijos atitiko ir Vydūno kaip Rytprūsių lietuvių pasipriešinimo metodiškai vykdomos germanizacijos, nutautinimo procesams, poziciją. Pradinė pagrindinė aktualija, nulėmusi Vydūno „intelektualinių ieškojimų kryptį bei filosofijos problematiką, buvo būtinybė padėti tėvynainiams“⁴⁷ atsispirti tautinės asimiliacijos procesams. Vydūnui, kaip ir kitiems Rytprūsių lietuviams-protestantams, „tautiškumas buvo glaudžiai susijęs su religingumu“⁴⁸, tai sudarė jam prielaidą tautinio idealizmo krypties lietuvių literatūrai suteikti universalumo pamatus.

XX a. pradžios Lietuvoje iš naujo buvo permąstomos antroje XVIII a. pusėje suformuluotos J.G. Herderio tautos kaip dieviškojo plano raiškos idėjos: kiekviena tauta turi iš aukščiau nulemtą savo paskirtį, kurios niekas neturi teisės naikinti, ir „kiekvienai tautai būdinga savojo tobulumo, skirtingo nuo kitų tautų tobulumo, darna“⁴⁹. Ir nors

⁴⁷ V. Bagdonavičius, „Vydūno filosofijos bruožai“, *Vydūnas, Raštai*, V.: Mintis, 1990, t. 1, p. 11.

⁴⁸ V. Bagdonavičius, *Filosofiniai Vydūno humanizmo pagrindai*, V.: Mintis, 1987, p. 56.

⁴⁹ J. G. Herderis, „Idėjos žmonijos istorijos filosofijai“, *Filosofijos istorijos chrestomatija. Naujieji amžiai* [T.1], V.: Mintis, 1987, p. 417.

išorinės tautos egzistavimo sąlygos keičiasi, bet per amžius išlieka ta pati tautos siela, kuri sudaro tautinės kultūros substanciją. Šios substancijos išraiška yra menas, todėl pagrindinis kūrėjo uždavinys – atskleisti tautos sielą, užčiuopti jos priklausomybę visatos tvarkai. Atskiros žmogaus būtis pilnavertė yra tik visos tautos būtyje.

Savitoje Vydūno idėjinio įvairialypiškumo (idealistinė vokiečių filosofija, neovedantizmas, teosofija) pagrindu sukurtoje žmogaus ir pasaulio nepertraukiamo tobulėjimo (dvasinės evoliucijos prasme) filosofijoje buvo apmąstomos Herderio idėjos, tautai skiriamas svarbus vaidmuo. Būtina pastebėti, kad Rytų idėja Vydūnui buvo „reikšminga tik tautinės individualybės ir Lietuvos valstybingumo formacijos laikotarpiu (apie 15 metų), vėliau ją išstumia vakarietiškos orientacijos“⁵⁰, kad jo filosofinę mintį maitino ir lietuviška pasaulėjauta bei „gyvas nacionalinės kultūros procesas“⁵¹. Pasaulėžiūrinėje Vydūno sistemoje tauta yra metafizinės pasaulio sampratos dalis, savotiška absoliuto raiškos forma, kuri „įgijo filosofinės kategorijos prasmę, faktiškai tapdama centrine šios koncepcijos lytimi“⁵². Vydūno „doktrinos svarbiausias faktorius yra teleologiškumas“⁵³: jo pasaulio modelis yra hierarchinės struktūros, jis vystosi, evoliucionuoja į absoliutą, jo „evoliucės“ „laiptų laipsniai“ atitinka žmogų, tautą, žmoniją, kuri jau yra arčiausiai absoliuto (R, 1, 114).

⁵⁰ R. Tamošaitis, *Indiškojo idealizmo recepcija XX a. pradžios lietuvių literatūroje* (Rankraštis: Daktaro disertacija), V.: VU, 1996, p. 257.

⁵¹ V. Bagdonavičius, *Filosofiniai Vydūno humanizmo pagrindai*, V.: Mintis, 1987, p. 206.

⁵² G. Vaitėkūnas, „Vydūnas ir Rytų idėja lietuvių kultūroje“, *Vydūnas lietuvių kultūroje*, p. 71.

⁵³ R. Tamošaitis, „Tautos samprata Vydūno teosofinėje sistemoje“, *Metmenys* 1992 Nr. 63, p. 60–61.

Tauta, anot Vydūno, yra būtinas kosminės visumos ir žmogaus kaip mikrokosmo santykio duomuo. Visumos vyksmas saugo žemėje visas tautas, kurioms kiekvienai „pasaulio Priežasties“ skirtas savas ypatingas uždavinys: praturtinti žmonijos kultūrą savitu, tik jos tautinį charakterį atitinkančiu būdu. Todėl kiekvienoje tautoje vis kitokia yra ir dvasingumo substancija. Tautos individualumas autentiškai išreiškiamas tik jos pačios kalba, kuri yra ir jos dvasingumo pagrindas. Žmoniškumas yra toji tvirtovė, kuri geriausiai padeda apginti tautiškumą, neleidžia jo sunaikinti jokiai išorės jėgai. Žmoniškumas sietinas su tarpstančiu žmogaus kūne ir kraujuje, psichikoje ir mąstysenoje tautiškumu. Dora, meilė, gerumas esti tik tautos žmoguje, kuris savo sąmonės ir savo žmoniškumo raiškos formas išreiškia mokslo, meno ir doros vaisiais. Tačiau menu „ryškiau negu mokslu kiekviena tauta <...> parodo savo esmę“ (R, 1, 271), nes menas bręsta kaip tautinės mąstysenos, psichikos ir istorinės atminties maitinamas „diegas“. Gindamasi nuo sunaikinimo, tauta gina žmogiškosios būties esmę, nes pasaulio tobulinimo eigoje „žmonijos Aukštybėn <...> tegalima pakilti per tautos širdį“ (R, 1, 116, 123). Pavergtos tautos išlieka, Vydūno žodžiais, esant jose „daugiau dvasinio, o ne ‚materinio‘ turto“, nes pavergėjai „nieko negali <...> padaryti psichiniam ir dvasiniam [tautos. – *M.V.*] turtui“ (R, 1, 354). Todėl būtinas sąmoningas savosios tautinės kultūros ugdymas, žmoniškumo kaip dvasinės žmogaus esmės stiprinimas, savęs skaidrinimas, etinių vertybių puoselėjimas. Taigi, „suimdami visą jo mokslą apie tautos reikšmę, galėtume formuluoti“, – tiksliau V. Mykolaičio-Putino apibūdinimu, – „tokį dogmatinio griežtumo postulatą: *non est*

salus extra nationem – šalia tautos nėra išganymo⁵⁴. Tos pačios išvados, – kad Vydūno mąstymo sistemoje be tautos nėra išganymo, – vėliau priėjo ir jo filosofijos tyrinėtojas Vacys Bagdonavičius⁵⁵.

Vydūnas buvo praktinės orientacijos mąstytojas, atsiliepęs į gyvenimo realybės keliamus uždavinius – jo tautos dvasinio atsparumo puoselėjimo filosofija iš tikrųjų yra labai savotiškas to atsparumo ugdymo mokymas. Vydūnas matė tautos stiprėjimą ugdant jos dorėjimą, dvasinį tobulėjimą, iš kurių gema tautinis orumas ir tautinės savimonės vitališkumas. Filosofo tikslas – „sąmoningai auginti vienetų asmenybes“ (R, 1, 144), nes „koks yra atskiras žmogus, toks gyvas dalykas yra ir tauta“ (R, 1, 159). Todėl Vydūnui svarbiausia buvo sužadinti sąmoningas žmogaus pastangas eiti asmeninio – ir sykiu – tautinio tobulėjimo keliu, nes tautiškumas remiasi asmenybėmis, jis gyvas jų dėka kaip jų valios siekinys. Vydūnas manė, kad žmogus turi įsisąmoninti savo santykį su tautos savitumu, individualumu, nes kitaip jis nesuprasiąs savo prigimties uždavinio. O „supratimas iš karto suponuoja atsakomybę. Per atsakomybę, tai yra per dorovinį santykį yra realizuojamas grįžtamasis žmogaus ryšis su bendruomene“⁵⁶.

Žmogus Vydūnui yra absoliuto kibirkštis, kurią apsprendžia ne aplinka, ne sociumas, bet paties žmogaus dvasinė esmė, tapati su „pasaulio Priežastimi, su Dievu“ (R, 1, 216, 226). Anot Vydūno, žmogaus dvasinė esmė nėra pasaulio raidos produktas, bet žmogaus apriorinis metafizinis pradas, jo imanentinis

dvasingumas. Todėl žmogus, Vydūno mokymu, turi pakilti virš savo gamtiškos prigimties, siekti „pilnesnio, tobulesnio žmoniškumo“, kilti „į aiškią sąžinę, į skaidriąją Išmintį“⁵⁷, plėsti pasaulyje „amžinąją moralinę tvarką“, o „aukščiausios išminties“ valdomą evoliucinę raidą griaunantys revoliuciniai veiksmai turi būti atmetami.

Šios Vydūno idėjos susiliečia su Dostojevskio dievotvarkos pasaulio supratimu bei revoliucijos kaip pasaulio keitimo priemonės neigimu. Vydūnas, kaip ir Dostojevskis, neigė XIX a. antroje pusėje įsitvirtinusio determinizmo idėjas, nes, jo įsitikinimu, žmogų formuoja ne tik socialinė aplinka, bet ir saviugda: žmogus „stato savo aplinkybę ir kartu tobulina save“ (R, 1, 251). Pasikeitimai turi įvykti žmogaus viduje, jo dvasinio tobulėjimo, „žmoniškumo auginimo“ dėka, o tai savaimė nulemsią harmoningesnį gyvenimo sutvarkymą. Dostojevskis taip pat siūlo visuomenės pertvarkymą pradėti nuo žmogaus, nuo jo sudvasinimo, nes žmogaus dvasingumas yra aplinkos poveikio iš(si)ugdytas vidujai įsisąmonintas santykis su kitais žmonėmis ir su pasauliu. Savo kūryboje jis „iškelia žmogaus prigimties konservatyvumą, [nes. – M.V.] staiga pakeitus aplinką, žmogus nepasikeis“⁵⁸: Dostojevskis suvokė, kad žmogus kitokiui pasidaro tik sąmoningų pastangų dėka. Šią mintį *Rašytojo dienoraštyje* jis suformulavo aforistiškai: „Pasidaryti žmogumi negalima išsyk, reikia padaryti save žmogumi“⁵⁹, o romane *Broliai Karamazovai* išsakė tai la-

⁵⁴ V. Mykolaitis-Putinas, „Vydūno dramaturgija“, p. 334.

⁵⁵ V. Bagdonavičius, „Tautiškumas ir religija Vydūno filosofijoje“, *Vydūnas lietuvių kultūroje*, p. 57.

⁵⁶ R. Maziliauskaitė, „Tautiškumo refleksija lietuvių filosofijoje po Vydūno“, *Vydūnas lietuvių kultūroje*, p. 88.

⁵⁷ Vydūnas, „Apsišvietimas“, *Idem, Raštai*, V.: Mintis, 1990, t. 1, p. 58.

⁵⁸ E. Červinskienė, „Paskutinis Dostojevskio romanas“, *F. Dostojevskis, Broliai Karamazovai*, V.: Vaga, 1986, t. 2, p. 469.

⁵⁹ Ф. М. Достоевский, «Дневник писателя за 1877 год», *Idem, Полное собр. соч. в 30 т.*, Ленинград: Наука, 1983, т. XXV, с. 47.

bai aiškiai: „Norint pertvarkyti pasaulį naujaip, reikia, kad patys žmonės psichiškai pasuktų kitu keliu“ (*BK*, 1, 321). Dostojevskis subjektyvius savo samprotavimus išdėstė romane kaip senolio Zosimos etinį socialinį mokymą:

„Tėra vienas išsigelbėjimas: prisiimkite atsakomybę už visas žmonių nuodėmes. Drauguži, juk iš tiesų taip ir yra, nes vos tik nuoširdžiai prisipažinsi pats sau, kad esi dėl visų ir dėl visko kaltas, tai tučiuojau pamatysi, kad ir iš tikrųjų taip yra ir kad tu tikrai esi dėl visų ir dėl visko kaltas“ (*BK*, 1, 338).

Rašytojas savo paskutiniame romane ne sykį pakartojo, kad „kiekvienas iš mūsų visiems dėl visų yra kaltas“ (*BK*, 1, 316). Šiuolaikinės rusų kalbos leksema *вина* (*kaltė*) talpina savyje ne tik kaltės, bet ir atsakomybės reikšmę⁶⁰. Tuo tarpu Dostojevskio amžininko ir tėvynainio Vladimiro Dalio 1863–1866 metais išleistas aiškinamasis rusų kalbos žodynas dar nefiksavo šios reikšmės⁶¹. Vadinas, Dostojevskis siekė įtarpinti naują – visuotinos atsakomybės – vertę ir sukonstruoti kitokį ateities pasaulį – tik XX a. paskutiniame ketvirtyje atsakomybės principas tapo globalia etine idėja⁶². Tad savo kūryboje rašytojas išskleidžia nepaprastai svarbų jam asmens individualaus

susivokimo, savipratos ir asmeninės atsakomybės poreikį, nes buvo giliai įsitikinęs, kad pasaulinė harmonija įmanoma ir kad kelias į žmonijos laimę prasideda nuo pavienio žmogaus, nuo individo, – jo laisva valia savęs tobulinimo pagrindu.

Toks dalinis šiųdviejų – lietuvių filosofo ir rusų rašytojo – požiūris į visatą ir socialumą sutapimas remiasi religine juos ugdžiuosiu šeimų atmosfera. Vydūnas gimė giliai tikinčių krikščionių evangelikų šeimoje, dar vaikas būdamas perskaitė *Senąjį ir Naująjį Testamentą*. Dostojevskis taip pat gimė religingoje šeimoje, tik – krikščionių stačiatikių, apie save vėliau rašė, kad kilęs „iš šeimos rusiškos ir pamaldžios“⁶³; katekizmo jis buvo mokomas iš verstinės *Senajo ir Naujojo Testamento* iliustracijų knygos vaikams⁶⁴. Tačiau bendrų krikščioniškųjų vertybių įtaka susiformavusiam visai kitokioje nacionalinėje terpėje Vydūnui, aptariant Dostojevskio kūrybą, nebuvo lemiamą: jo požiūrį į rusų rašytojo romanus nulėmė Lietuvos kraštui ir tautai keliami kultūriniai ideologiniai reikalavimai. Ir pats Vydūnas atkreipia savo skaitytojo dėmesį į tai, kad „žmogui susidaro uždaviniai ne tik <...> iš paties žmogaus prigimties, iš tautos, bet pagaliau ir iš amžiaus, kuriame jis gyvena. <...> Iš esamo laiko <...>, iš to dabarties gyvenimo pasidaro lietuviams ir tautinis uždavinys“ (*R*, 1, 216–217). Šiuos uždavinius akivaizdžiai

⁶⁰ *Словарь современного русского литературного языка. В 20 т., Москва: Русский язык, 1991, т. II (В), с. 257; Толковый словарь русского языка. В 3-х т. Под ред. проф. Д. Н. Ушакова, Москва: Вече, Мир книги, 2001, т. I (А–М), с. 138.*

⁶¹ В. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х т., Москва: Государственное изд-во иностранных и национальных словарей, 1955, т. I (А–З), с. 204.*

⁶² Žr.: Ганс Йонас, *Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации*. Пер. с нем. яз., Москва: Айрис-Пресс, 2004, 408 с. (*Vokiečių ir amerikiečių filosofas Hans Ionas knuga paskelbė 1979 m.*).

⁶³ Ф. М. Достоевский, «Дневник писателя за 1873. Статьи и заметки 1873–1878», *Idem, Полное собр. соч. в 30 т., Ленинград: Наука, 1980, т. XXI, с. 134.*

⁶⁴ Tai buvo iš vokiečių į rusų kalbą išversta knyga *Сто четыре священные истории, выбранные из Ветхого и Нового завета в пользу юношества Иоанном Гибнером*. Apie tai žr.: А. М. Достоевский, «Воспоминания», *Достоевский в воспоминаниях современников, т. 1, с. 80, 79.*

ilustruoja ir Vydūno leisto žurnalo pavadinimas – *Darbymetis*, reiškiantis visų santalką bendrų interesų, visos bendruomenės labui. Patvirtina tai ir žurnalo *Darbymetis* paantraštė: „Laikraštis tautos dvasiai tvirtinti“. Tuo tarpu Dostojevskio kūryba, Vydūno požiūriu, šios savybės – stiprinti dvasią – neturi: „nemaitina šis rašytojas sielos, kad jai galėtų augti sparnai“ (*D*, 26).

Visi šie XX a. pradžios Lietuvos egzistencinės tikrovės ir kultūros dalykai iškyla literatūrologo hermeneuto sąmonėje kaip Vydūno straipsnio apie Dostojevskio kūrybą turinio lygmens nesatys. Tai, kad Vydūno straipsnį formuojantis trūkstamas elementas yra jo paties kaip filosofo ir rašytojo išeities pozicija, pastebėjo B. Masionienė, kuri, nedetalizuodama, aiškino tai jo „pasaulėžiūra ir kūrybiniu metodu“⁶⁵. Tuometinės sovietinės santvarkos sąlygomis mokslininkė savo aiškinimą priimančios literatūros poreikiais ir raidos ypatumais itin suglaudė ir parašė tik tiek, kad „dvilypis Dostojevskio herojus tarytum neatitiko [lietuvių. – *M.V.*] nacionalinio judėjimo poreikių“⁶⁶. Šį savo teiginį B. Masionienė argumentavo ne lietuvių, bet kitos tautos istorine ir kultūrine patirtimi – ji pasirėmė slovakų tyrinėtojo A. Červeniko mintimi, kad „Dostojevskio tragiškų ieškotojų ir dvilypių asmenybių paveikslai nesiderino su slovakų idėjiniais nusiteikimais, atsiradusiais nacionalinės ir socialinės slovakų priespaudos metu“⁶⁷. Toks anuomet neišvengiamas pusiau ezopinis kalbėjimas dėsningai akcentavo Vydūno „dirbtines situacijas ir schemas, kurios,

nors ir pripildytos didelio dvasinio turinio bei patoso, stokoja gyvenimiškumo ir įtaigumo“ (J. Lankutis)⁶⁸. Tačiau toks Vydūno kūrybinių bruožų iškėlimas neatskleidžia jo Dostojevskio kūrybos neigimo inspiracinių impulsų, ideologinių nuostatų esmės. Iš tikrųjų svarbiau būtų akcentuoti, kad pagrindinė Vydūno dramų problema, nors paties autoriaus tiesiogiai taip ir neįvardinta, tačiau būtent taip suvokiama lietuvių skaitytojo bei žiūrovo, – tautos dvasia, „tautos siela“, jos suvokimas, kolektyvinis tautos likimas, lietuvybės žadinimas.

Vydūno siekis padėti lietuvių tautai susirasti savo tikrąjį kelią, išsiaiškinti savo egzistencijos prasmę ir esmines sąlygas bei tautai keliami uždaviniai atsispindėjo knygoje *Mūsų uždavinys* (1911), kurios antrasis leidimas (1921) dedikuotas „Lietuvių tautai, tvirtinančiai savo nepriklausomybę“ (*R*, 1, 98). Šiame veikalė filosofas apibrėžė išskirtinę meno reikšmę tautos ugdymui („menas yra tarsi žmoniškumo pranašas“ *R*, 1, 216) ir suformulavo lietuvių menininkui keliamus uždavinius.

Pasak Vydūno, kūrinys turi būti autoriaus iškentėtas, išmąstytas, susaistytas su dvasinės lygmens dalykais: „Menininko darbas turi kilti iš giliausio jo vidaus“, „iš gyvo ir tauraus menininko žmoniškumo“ (*R*, 1, 472), iš to, kad jo „darbas kaip noris turi santykį su tuo, kas šventa“ (*R*, 1, 157–158). Kūrinio estetinė vertė Vydūno saistoma su jame implikuotu dvasingumu, su kūrėjo sielos taurumu. Vadinas, filosofo supratimu, kūrinys yra ontologinis menininko sielos atvaizdas, jis lyg veidrodis atspindi jo sielą, kuri akumuliuoja sa-

⁶⁵ B. Masionienė, „F. Dostojevskis lietuvių kritikoje“, p. 43.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 37.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 44.

vyje ne tik metafizinį pradą, bet ir tautos dvasią, ir tautinę tradiciją. Dažniausiai tai nulemia, Vydūno žodžiais, „tikiybinis dalykas“ ir kad visi „didžiausieji veikalai yra taip kurti“ (R, 1, 158). Tačiau kūriniai yra didūs ne vien dėl to, kad „jie yra kokios nors tikybos minties, tikybos [tai yra, religinio. – M. V.] turinio“, bet ir dėl „menininko pasišventimo“, dėl to, kad su tikėjimu susijusios mintys ir jausmų apreiškimai „pareina iš aukščiausios sąmonės būties“ (R, 1, 158). Tai dorovinės orientacijos, pasiaukojimo idealioms vertybėms pozicijos, suponuojančios teigiamo emocinio poveikio kitiems būtinumą, teigimas. Vydūnas skyrė tikrąjį tikėjimą, „gyvąją tikyba“, už gimstančią pačiame žmoguje, nuo grynai išoriškai jo gyvenamuoju laiku praktikuojamų krikščioniškųjų apeigų, netekusių, jo manymu, vienijančios žmones prasmės⁶⁹. (Dostojevskis taip pat viešai *Rašytojo dienoraštyje* kvestionavo savo laikmečio Stačiatikių bažnyčios galią įdiegti žmonėms tobulėjimo siekį, rašė, kad rusų „Bažnyčia kaip suparalyžiauta“⁷⁰, smerkdavo sumaterialėjusius šventikus ir vienuolius⁷¹.) Vydūno įsitikinimu, „žmogus auga savo asmenybe“ dėka tikėjimo, nes „tikyba viena tėra sielos kultūros sąlyga“ (R, 1, 282–283). Tokios esmiškai tikros „gyvosios“ tikybos kaip žmogaus prigimtinės savybės dėka Vydūnas vylėsi įveikti savosios epochos religinio gyvenimo „išsigimimą“, krikš-

čionybės „apsiniaukimą“, nuosmukį, o su juo ir pasaulį apėmusią dvasingumo krizę. Kultūra, menas, Vydūno supratimu, „yra evoliucės veiksnys, kurs žmoguje žmogų žadina“⁷². Tad ir „gyvosios tikybos“ svarbą Vydūnas aiškina tuo, kad ji yra pagrindinė tikrosios kultūros sąlyga, kad ji „vien žmogaus viduje randama, žmogui atveria jo asmenybės gelmes ir stato jį akivaizdon pasaulio Priežasties“ (R, 1, 219). Ontologinė meno ir kūrėjo misija, filosofo manymu, yra vesti tautą į dvasios sferą, rūpintis visų, ne tik savosios, sielos „skaidrinimu“, nes žmogus privalo ne tik pats į dvasios sferą veržtis, bet ir rodyti kelią kitiems. „Taip, mąstytojo įsitikinimu, reikėtų interpretuoti ir krikščioniškąją Kristaus atliktą dieviškojo atpirkimo misiją“⁷³. (Būtent taip suvokė Kristaus prasmę ir Dostojevskis.) Vydūnas, pasisakęs prieš grynąjo meno *l'art pour l'art* teoriją ir praktiką, teigė socialinę meno funkciją, įpareigojančią, savo ruožtu, kūrėją būti labai aukšto žmoniškumo lygmens ir sugebėti jį paveikiai išreikšti kūrinyje. Kūrinys privalo būti humaniškai prasmingas ir socialiai aktyvus, nors jis nebūtinai turįs vaizduoti vien tik kilnius dalykus. Vydūnas rašo, kad kūrinyje „betarpiškai susitinka sąmoningumas su pačiu nesąmoningumu“ (R, 1, 468), bet sykiu jame autorius „turi pajėgti nesąmoningumą užvaldyti tvinkstančia galia“ (R, 1, 469). Vadinasi, Vydūnas pripažįsta, kad menas savyje akumuliuoja visą žmogaus esaties pilnatvę – aukštą ir žemą, tyrumą ir geidulingumą, sektiną ir atmestiną, bet

⁶⁹ Vydūnas, „Krikščionija“, *Idem, Raštai*, V.: Mintis, 1992, t. 3, p. 182–185.

⁷⁰ Ф. М. Достоевский, «Дневник писателя 1881. Автобиографическое. Dubia», *Idem, Полное собр. соч. в 30 т.*, Ленинград: Наука, 1984, т. XXVII, с. 65.

⁷¹ Ф. М. Достоевский, «Дневник писателя за 1873. Статьи и заметки 1873–1878», *Idem. Полное собр. соч. в 30 т.*, Ленинград: Наука, 1980, т. XXI, с. 138.

⁷² Vydūnas, „Mano paskaitos“, *Idem, Raštai*, V.: Mintis, 1992, t. 3, p. 274.

⁷³ V. Bagdonavičius, *Filosofiniai Vydūno humanizmo pagrindai*, V.: Mintis, 1987, p. 128.

kartu teikia ir materialumo luobo įveikos visą sutaurinančios „dvasios-sielos“ šviesos projekciją.

Svarbu pastebėti, kad Vydūnas teigė skiriantis du dalykus: „vienas, kada bjaurumas ir šlykštumas veikale pasireiškia iš bjauraus ir šlykštaus veiksmo, antras, kad ir iš bjauraus ir šlykštaus dalyko vis dar spykso žmoniško taurumo nors kibirkštėlė. Ir vienas, ir antras gali būti rodomas teigiamai ar neigiamai“ (R, 1, 470). Tačiau Vydūnas Dostojevskio kūryboje nesistengė diferencijuoti grynojo ikižmoniškumo – materialaus išskaičiavimo ir pirmapradžių instinktų neišardomos vienovės – pavyzdžio (senis Karamazovas) nuo užgims-tančios „naujos šviesos“ – Dmitrijaus Karamazovo, „kilnios širdies“ (BK, 2, 455), tegu ir susipainiojusio kūno geiduliuose. Tuo tarpu, Vydūno tvirtinimu, menas tik tuomet turės išliekamąją vertę, jei „veikale žmoniškumas, nors ir pavergtas, supančiotas ir kančiose, vis dar pasireišk“ (R, 1, 470). Būtent tokio žmoniškumo – užgims-tančio dvasios blaškymesi ir kančiose – Vydūnas neižvelgė Dostojevskio kūryboje. Toliau Vydūnas taip pat teigia, kad „didis meno veikalas žmoniškumą vis paskelbs ryškiau ir gyvenime vyraujančiu veiksniu ir laimėtoju net ir tada, kada jam tenka žūti“ (R, 1, 470–471). Pastarasis Vydūno teiginys atrodo taip, lyg būtų specialiai skirtas romano *Broliai Karamazovai* baigiamojų skyriaus „Iliušėčkos laidotuvės. Kalba prie akmens“ prasmei atskleisti: kiekvieno iš mūsų dvasioje slypi šviesos potencialas, ir tik mes patys esame atsakingi už jos atodangą. Alioša Karamazovas, senolio Zosimos gyvenimo pavyzdžio ir pamokymų įkvėptas, kalba berniukams apie tai, kad

žmogus, asmenybė ugdomas ne žodžiais, o pavyzdžiais (atsiminimais):

„Žinokite, kad nieko nėra kilnesnio ir tvirtesnio, ir sveikesnio, ir naudingesnio mūsų tolesniam gyvenimui kaip koks nors geras atsiminimas, ir ypač likęs iš vaikystės, iš gimtųjų namų. Jums daug kalbama apie jūsų auklėjimą, bet štai koks nors gražus, šventas atsiminimas, išsaugotas nuo vaikystės dienų, galbūt yra pats geriausias auklėtojas. Jei žmogus daug tokių atsiminimų atsineša į gyvenimą, tai jis niekuomet nepražus. Ir jei tik nors vienas geras atsiminimas išliks mūsų širdyje, tai ir jis gali kada nors būti mums išganingas“ (BK, 2, 464).

Dostojevskiui-rašytojui (kitaip nei Dostojevskiui-publicistui) buvo svetimas moralizatoriaus vaidmuo, tad jis siekė duoti savo skaitytojui ne pirštu prikišamą sektiną pavyzdį, o padėti jam pačiam susivokti savyje, gyvenime, ir savivokos pagrindu pačiam atrasti sau pavyzdžius. Paskutiniuose romano puslapiuose jis taip surikiuoja pasakojimo atomazgą, kad romanai būtų suprastas adekvačiai jo sumanymui.

Vydūnas, teigdamas socialinę meno funkciją, sykiu teigė ir tautinę meno funkciją, nes meno kūriniai, filosofo žodžiais tariant, visuomet turi „tautos asmenybės antspaudą“ (R, 1, 271), išsaugo tautinio individualumo raišką „kaip savo tikslo priemonė“⁷⁴. Todėl ir kritika, pasak Vydūno, yra „bandymas tautinio gyvenimo žymius suprasti ir sau aiškinti“ (R, 1, 211). O kritiko uždavinį Vydūnas mato kaip realizuotą pastangą atskleisti ne tai, „kas veikale negero“, bet atvirkščiai – „kiek įmanant pasistengti parodyti, kas yra gero ir gražaus“ (R, 1, 205).

Tačiau pats Vydūnas Dostojevskio kū-

⁷⁴ Vydūnas, „Tautos laisvė ir reikšmė“, *Idem, Raš-tai*, V.: Mintis, 1992, t. 3, p. 270.

rybos atžvilgiu nesilaikė šios savo deklaruojamos kritikos sampratos: jis ne tik kad nemėgino atidengti, kas rusų rašytojo romanuose „yra gero ir gražaus“, bet net jų neanalizavęs, atmetė visą jo kūrybinį palikimą. Vydūnas kategoriškai pareiškė, kad „Lietuviams netinka šildyties prie jo ugnies“ (D, 26), nes tai, ką Dostojevskis „numāno apie keliā dangun, apsvālīmo keliā, ĩra Rusū kelias“ (D, 26).

Išanalizavus Vydūno Dostojevskio jubiliejui pažymėti skirtą straipsnį, galima tvirtinti, kad lietuvių filosofui jo puoselėtam savosios lietuviškos kultūros ir tautiškos sąmonės ugdymo mokymui rusų rašytojo kūryba nebuvo veiksminga, o vėlyvuosiuose jo romanuose išreikšta stačiatikių tikėjimui svarbi atgailos, sietinos su sąvęs tobu-

linimu, idėja nerado jokio atgarsio kitokiais principais grįstame vydūniškajame mokyme. Vydūnui, kaip protestantiškojo tikėjimo atstovui, svarbu buvo teigiamas pavyzdys ir įkvėptas darbas siekiant jį įgyvendinti. Neigiamai įvertinęs Dostojevskio kūrybą ir atmesdamas jo reikšmę lietuvių kultūrai, Vydūnas išreiškė ir dalies lietuvių kūrybinės inteligentijos nuotaikas, atitikusias konkretaus istorinio tarpsnio, istorinio konteksto savitumą. Taigi šį Vydūno straipsnį galima apibūdinti dvejopai: ir kaip subjektyvias autoriaus pažiūras išsakančią neinterpretacinį ir nekūrybišką kritikos etiudą, ir kaip savitą lietuvišką rusų rašytojo kūrybos recepciją, grįsta užtekstiniu kontekstu, sąlygotu tiek Mažosios, tiek Didžiosios Lietuvos XX a. pradžios egzistencine tikrove.

ПРОБЛЕМА ПОЛОЖИТЕЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ К ТВОРЧЕСТВУ ДОСТОЕВСКОГО: ВИДУНАС

Мargarита Варлашина

Резюме

Статья написана на основе анализа двух работ – критического этюда Видунаса о творчестве Достоевского (1921) и краткого его рассмотрения литературоведом проф. Б. С. Масионене (1982). В данной статье учитываются выводы, сделанные Масионене, но одновременно проводится их углубление и расширение. Анализ обоих вышеназванных работ основан на принципах литературной герменевтики, исходя из позиции временной дистанции, позволяющей читать текст соответственно исторической ситуации.

При этом раскрываются некоторые точки соприкосновения идеалистических основ мировоззренческих предпосылок двух рассматриваемых

авторов – русского писателя Ф. М. Достоевского и критика его работ – литовского философа и писателя Видунаса. Однако эти соприкосновения не стали основополагающими точками понимания Видунасом творчества русского писателя. Поэтому делается вывод, что статью Видунаса, посвященную юбилею Достоевского, можно охарактеризовать двояко: и как нетворческий критический этюд, выразивший его субъективную авторскую позицию, и как своеобразное литовское восприятие творчества русского писателя, обусловленное внетекстовым контекстом – экзистенциальной реальностью Литвы.

Получено: 2009, сентябрь

Принято: 2009, октябрь

Адрес автора:

Vilniaus universitetas

Rusų filologijos katedra

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius Lietuva

E-mail: margarita.varlashina@flf.vu.lt